

An Analysis of the Role of Interaction in Relearning Social Behaviors Based on Religious Teachings; with Emphasis on the Modeling Method

Mohammad Fooladi Vanda*

Abstract

This study, using a theoretical, analytical approach and document analysis, examines the role of interaction through modeling in relearning social behaviors based on religious teachings. Islam emphasizes the priority of ethics over all matters and bases the mission of the Prophet of Islam on it. In an Islamic society, the goals of the educational system focus on the growth of values and moral virtues, based on faith in God, the education of committed individuals, and the strengthening of brotherhood and other moral and social values. The findings of the study indicate that the modeling method in Islamic education and interaction with enduring models in society leads to the flourishing of innate talents, self-awareness, the pursuit of perfection, the love of beauty, freedom, independence, and the formation of an individual's character through modeling, model presentation, and model elimination. In Islam, modeling and model presentation are positive methods, while model elimination is a form of negative education. In the positive method, the principle is "preparation and encouragement," while the negative approach focuses on extracting and uncovering the audience's inner content through the removal and elimination of obstacles to growth, with the aim of nurturing the individual's latent potential. In the first method, by highlighting the positive characteristics of models, a kind of attraction and affection is created, and in model elimination, by highlighting negative characteristics, a kind of aversion is created in the individual. Therefore, in religious teachings, unlike Sutherland's and Kersey's theories, in addition to model elimination and the recommendation to avoid associating with bad friends, there is an emphasis on presenting pure models and modeling and providing guidance for associating with worthy companions and friends in the relearning of social behaviors.

Keywords

interaction, modeling method, model creation, model presentation, model elimination, relearning behavior.

* Associate Professor of Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran. fooladi@iki.ac.ir

عصری سازی شاخصه های اخلاق مدارا در گفت و گو با نسل Z

بر مبنای مناظرات اعتقادی امام رضا علیه السلام

علیه رضاداد*، مینا خالویان**

چکیده

رفق و مدارا یکی از مهم ترین شاخصه های تربیت، به خصوص تربیت اخلاقی و اعتقادی است. نسل جوان امروز (نسل Z) که در هجوم اندیشه ها و شبهات انحرافی، به خصوص از طریق فضای مجازی است، بیش از هر زمان دیگری به شیوه های نوین و درست تربیت اعتقادی و دینی نیاز دارند. این پژوهش با هدف یافتن پاسخ به این سؤالات سامان یافته است: نخست، شاخصه های رفق و مدارا در مناظرات امام رضا علیه السلام چیست؟ و دوم اینکه چگونه می توان در مسیر تربیت اعتقادی نسل جوان، این شاخصه ها را عصری سازی کرد؟ از این رو، در این پژوهش، شاخصه رفق و مدارا در مناظرات امام رضا علیه السلام بررسی و راهبردهای ایشان با شرایط و خصوصیات نسل Z تطبیق داده می شود تا بتوان راهکارهای نوینی با الگوگیری از سیره رضوی ارائه داد. طبق نتایج این پژوهش، مهم ترین شاخصه های عصری سازی

* استادیار گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

a.rezadad@cfu.ac.ir

** دانش آموخته کارشناسی آموزش علوم تجربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

minakhaluyan@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۳

مناظرات اعتقادی امام رضا علیه السلام با توجه به ویژگی‌های نسل Z عبارت‌اند از: بیان آزادانه عقاید و احساسات شخصی و تمایل به گفت‌وگو، محترم‌شمردن عقاید و حقوق دیگر انسان‌ها، مورد اعتماد واقع شدن و تعهد به اصول اخلاقی.

کلیدواژه‌ها

امام رضا علیه السلام، تربیت اعتقادی، عصری‌سازی، مدارا، نسل Z.

مقدمه

به‌طور کلی، رفق و مدارا با مرتب‌ی و مهلت‌دادن به وی برای پذیراشدن تربیت و انس‌گرفتن با مرتب‌ی و اجرای سیاست گام‌به‌گام در تربیت، از اصولی است که مکتب تربیت اسلامی در تعامل با مرتب‌ی به کار گرفته است؛ اصلی که در درک عمیق از موقعیت مخاطب ریشه دارد. خصوصیات نسل جوان امروز و به عبارتی، نسل Z، ضرورت مواجهه با تربیت اعتقادی را به شیوه‌ای کارآمد و مؤثر بیش از پیش لازم می‌نماید.

از مهم‌ترین خصوصیات نسل Z، ارتباط با دنیای دیجیتال است؛ به گونه‌ای که زندگی بدون آن برایشان بی‌معناست و شبکه‌های اجتماعی، بخش مهمی از زندگی روزمره‌شان را تشکیل می‌دهد. از این‌رو، ساحت تربیت نیز در موارد بسیاری، در دنیای مجازی و وابسته به فناوری باید پیگیری شود و جایگزینی روش‌های نوین و کارآمد در عرصه تربیت، ضروری است.

اما ضرورت انجام پژوهش با محوریت مناظرات امام رضا علیه السلام در عرصه شاخصه مدارا در تربیت اعتقادی از آن‌روست که دوران امام رضا علیه السلام مقارن با نهضت ترجمه و رسوخ اندیشه‌های الحادی و انحرافی فراوانی در جامعه بود (پیشوایی، ۱۳۷۵، ص ۴۹۹) و تهاجم درونی و بیرونی شبهات، روشنگری در زمینه اعتقادات را ایجاب می‌کرد. جست‌وجو در منابعی مانند *عیون اخبار الرضا علیه السلام* (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲:

ص ۱۸۲)، الاحتجاج (طبرسی، ۱۹۶۶م، ج ۲: ص ۱۷۱-۲۳۷) و بحار الانوار (مجلسی، ۱۳۷۱، ج ۱۰: ص ۲۹۹-۳۵۱؛ ج ۴۹: ص ۱۸۹-۲۱۶) مجموعاً گزارش پانزده مجلس مناظره را (با حذف موارد تکراری) در دسترس محقق قرار می‌دهد.

برخی از طرف‌های مناظرات امام رضا علیه‌السلام و محورهای آن‌ها بدین قرار است:

- علمای ادیان مختلف، جاثلیق، رأس‌الجالوت و هیربد اکبر در موضوع اثبات نبوت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و توحید. همچنین، عمران صابی در موضوع توحید؛
 - سلیمان مروزی، در زمینه توحید؛
 - علمای ادیان و نیز علی بن محمد بن الجهم، در موضوع عصمت انبیا علیهم‌السلام؛
 - برگزاری مجلس گفت‌وگو در موضوع عصمت انبیا و تفسیر صحیح آیات؛
 - علمای عراق و خراسان، درباره عترة و تفاوت آن با امت؛
 - ابوقره محدث، درباره حلال و حرام و مسائل مربوط به توحید.
- مناظرات امام رضا علیه‌السلام یکی از مهم‌ترین منابع اسلامی در تربیت اعتقادی از حیث محتوا و روش به شمار می‌آید و بهره‌گیری از این منبع غنی اسلامی در تربیت اعتقادی نسل Z از اهمیت بسزایی برخوردار است.
- مطالعه این مناظرات نشان می‌دهد شبهات عصر امام هنوز از رونق نیفتاده و در هر زمان با اندکی تغییر رخ می‌نماید؛ از این رو، اگر پاسخ‌ها و شیوه امام علیه‌السلام در پاسخ‌گویی، در عصر حاضر به درستی به کار گرفته شود، می‌تواند نسل جوان را از آماج فتنه‌ها در امان دارد. با بررسی سیره تربیت اعتقادی امام رضا علیه‌السلام حداقل سه نکته به چشم می‌آید:

الف. رعایت مقتضیات طبیعی و فطری بشر

نمونه بارز این امر را می‌توان در این عبارات از مناظرات حضرت یافت که ایشان طرف مقابل را هم دارای خشم و غضب و هم دارای عدالت و انصاف می‌دانند و از او می‌خواهند از دایره انصاف خارج نگردد (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۱)؛

ب. لحاظ کردن تفاوت‌های فردی و توانمندی‌های شخصی مرتبی

بصیرت حضرت به احوال مترّیان موجب می‌شود در تعامل با ایشان، به اندازه ظرفیت ایشان سخن بگوید. برای این رفتار حضرت رضا علیه السلام می‌توان به آیه **﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ﴾** (ابراهیم، ۴) استناد کرد. در این آیه، خداوند متعال معلوم می‌دارد که هر مرتبی و فرستاده الهی، با مردمان به زبانی سخن می‌گوید که آن‌ها مقصودش را دریابند؛ به گونه‌ای که افزون‌بر واژگان، مقصود و مدلول آن را نیز درک کنند و فهم آن فراتر از توان ایشان نباشد؛

ج. رعایت موقعیت و شرایط خاص مرتبی برحسب زمان و مکان

قرآن کریم افزون‌بر اینکه به مقتضیات فطری نوع بشر و توانمندی‌های شخصی او توجه دارد، شرایط خاص و موقعیت زمانی و مکانی او را نیز درک می‌کند؛ به‌طور مثال، می‌دانیم قرآن به اموری چون نماز، انفاق و روزه اهتمام دارد و آن‌ها را موجب تزکیه جان و روح انسان می‌داند؛ ولی همین تکالیف، اگر مرتبی مثلاً بیمار یا در حال جنگ و سفر باشد، به مقتضای شرایط تغییر می‌کنند تا وی به عسر و حرج نیفتد. از جمله این آیات عبارت‌اند از: **﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَ لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾** (بقره، ۱۸۵)؛ **﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَ لَا عَلَى الْمُرْضَى وَ لَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ حَرَجٌ﴾** (توبه، ۹۱)؛ **﴿وَ جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾** (حج، ۷۸).

اینکه مرتبی ببیند مرتبی از همه زوایای وجودی وی آگاه است، هم مقتضیات فطری او را در نظر می‌گیرد، هم میزان توانمندی شخصی او را می‌شناسد و هم موقعیت زمانی و مکانی وی را درک می‌کند، همچنین اینکه ببیند این آگاهی در لحن کلام و برنامه تربیتی مرتبی دخیل است و هیچ عسر و حرجی بر او نیست، موجب می‌شود به وی اعتماد کند و تسلیم گردد.

رفتار نیکو و نرم با متربی، برقراری پیوند عاطفی و درآغوش گرفتن وی، اطمینان بخشی درباره اینکه هدف، خیر و صلاح اوست و مربی هیچ برای خود نمی‌خواهد، عواملی هستند که مخاطب را مجذوب مربی ساخته و در مکتب او به شاگردی می‌نشانند. خداوند در قرآن کریم تصریح می‌کند اگر عرب جاهلی، نرمی و عطف را در ندای جان‌بخش بزرگ منادی قرآن، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، احساس نمی‌کرد، هرگز بدو روی نمی‌آورد: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفَقُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ (آل عمران، ۱۵۹).

نقش مدارا در مناظرات امام رضا علیه‌السلام از این نظر حائز اهمیت است که حضرت رضا علیه‌السلام نیز همچون پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز به دنبال این نبود که رهنمودهای تربیتی خویش را بر متربی تحمیل کند، بلکه منتظر می‌شد تا استدلالات عقلی به تدریج در جان متربی بنشیند و طبع سرکش او نرم و آرام گردد. لذا امام رضا علیه‌السلام، گام به گام و بدون اینکه طبع خشن متربی را آزرده و تعصب و لجاجت او را برانگیزد، ابتدا راه خویش را به قلب وی می‌گشود، آن‌گاه او را با حقایق اعتقادات اسلامی آشنا می‌ساخت و از این طریق، زمینه پذیرش افکار و عقاید صحیح اسلامی را در وجود متربی مهیا می‌کرد.

در این پژوهش با روش تحلیلی اسنادی به سؤالات زیر پاسخ می‌دهیم:

- شاخصه‌های رفق و مدارا در مناظرات امام رضا علیه‌السلام چیست؟
- چگونه می‌توان در مسیر تربیت اعتقادی نسل جوان، این شاخصه‌ها را عصری‌سازی کرد؟

پیشینه پژوهش

مقالات و کتب متعددی درباره مناظرات امام رضا علیه‌السلام و سیره تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و معصومان علیهم‌السلام نگاشته شده است؛ از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- رفیعی (۱۴۰۱) در مقاله «عصری‌سازی سیره و سبک زندگی معصومان علیهم‌السلام»، ضمن بیان مبانی عصری‌سازی بیان می‌دارد که بخش عمده‌ای از زندگی معصومان علیهم‌السلام فرازمانی و فرامکانی بوده و به دوران خاصی منحصر نبوده است؛ گرچه بخش‌هایی از سیره ایشان، اختصاصی و متأثر از شرایط حاکم بر زمان حضورشان بوده است. وی یکی از اصول فرازمانی را اصل رفق و مدارا معرفی می‌کند؛

- مطهری و سائلی کرده ده (۱۴۰۰) در مقاله «رفق و مدارا در تربیت اعتقادی فرزندان از منظر فقه اهل‌بیت»، ضمن اشاره به ادله رفق و مدارا در تربیت اعتقادی فرزندان در قرآن کریم و روایات، به این نتیجه رسیده که رفق و مدارا در تربیت بذاته منافاتی با مراتبی از قاطعیت در بعضی از مراحل تربیت ندارد، بلکه اصل اولی این است که باوجود ایستادگی و پایبندی به قوانین، نرمش و انعطاف جریان داشته باشد؛

- اکبری، احمدی‌نژاد، معتمد لنگرودی و پرویش (۱۴۰۰) در مقاله «واکاوی آداب مناظره با تکیه بر فرهنگ رضوی و به‌کارگیری آن در کرسی‌های آزاد اندیشی در دنیای امروز»، به‌طور مختصر به رعایت اصل مدارا پرداخته و آن را یکی از شاخص‌ها و آداب مناظره برشمرده‌اند؛

- مبشری، منظوریان و گیاهپور (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر مؤلفه رفق و مدارا از منظر صحیفه سجادیه و نقش تربیتی آن در مدارس» ابراز می‌دارند انسان تربیت‌یافته در مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام، در پرتو خودسازی بر مبنای آموزه‌های اسلامی، از مراقبت بر افکار و رفتارهای خود گرفته تا تعامل با دیگران، بر پایه رفق و مدارا عمل می‌کند و همواره مراقب است تجسم کاملی از تخلق به اخلاق الهی و ائمه معصومین علیهم‌السلام باشد؛

- تلخابی و مطهری (۱۳۹۹) در مقاله «رفق و مدارا در تربیت عبادی فرزندان»، به شرح ادله عامه و خاصه رفق و مدارا در تربیت عبادی پرداخته و با بیان آیات و

روایات معتبر و متعدد، نقش و جایگاه رفق و مدارا را در تربیت عبادی تبیین کرده‌اند و در نتیجه ابراز می‌دارند که با توجه به حکم وجوبی تربیت عبادی، اصل رفق و مدارا از منظر فقه تربیتی از استحباب مؤکد برخوردار است؛

- انصاری (۱۳۹۷) در مقاله «نقش رفق و مدارا در تربیت دینی»، ابعاد رفق و مدارا را در زندگی انسان بررسی کرده و نتیجه گرفته رفق و مدارا در جذب، درک مقاصد مربی و تشویق و ترغیب برای عملی کردن و تثبیت آموزه‌های دینی، تأثیر شگرفی دارد؛

- حسینی، غفوری‌فر، علیزاده و آریان‌فر (۱۳۹۶) در مقاله «مؤلفه‌های مناظره‌های علمی امام رضا علیه‌السلام: الگویی برتر برای آزاداندیشی دینی و نشر اسلام در دنیای معاصر»، انصاف‌مداری در گفت‌وگو و احترام و تکریم متقابل را از مؤلفه‌های اخلاقی مناظره شمرده‌اند و نمونه‌هایی از این موارد را در مناظرات امام رضا علیه‌السلام ارائه کرده‌اند. همچنین، بهره‌گیری از «قول لین» را نمونه‌ای از مؤلفه‌های عاطفی برشمرده‌اند و از آن به‌عنوان یکی از شرایط اثرگذاری و نفوذ کلام در مناظره یاد کرده‌اند؛

- دلبری و زحمتکش (۱۳۹۵) در مقاله «به‌کارگیری شیوه‌های تسامح و تساهل در سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام»، به‌طور مختصر به نمونه‌های رفق و مدارا در مناظرات ایشان اشاره کرده‌اند. التزام به اخلاق انسانی و احترام و مهرورزی در قبال غیرمسلمانان، مخاطب‌شناسی و آشنایی با زبان و متون مقدس ادیان، آزادی فکر و بیان و به‌رسمیت شناختن حق سؤال کردن برای پیروان ادیان، از نمونه‌های مهم تسامح دینی در مواجهه با پیروان دیگر ادیان بوده است؛

- داودی (۱۳۸۰) در مقاله «رفق و مدارا در سیره معصومین علیهم‌السلام»، محدوده و آثار تربیتی رفق و مدارا را در کلام و سیره معصومین علیهم‌السلام بیان نموده و سپس، رفق و مدارا با دیگران را در مواردی از قبیل تبیین مسائل دینی، تربیت عبادی کودکان و موعظه بررسی کرده است.

تفاوت بارز پژوهش حاضر با آثار پیش گفته در این است که در هیچ یک از این آثار درباره شاخص های مدارا و فرایند عصری سازی آن با توجه به سیره معصومین علیهم السلام سخن گفته نشده است. وجه نوآوری این پژوهش، عصری سازی شاخص های مدارا در مناظرات امام رضا علیه السلام با توجه به خصوصیات نسل جدید است.

۱. مفهوم شناسی

۱.۱. معنی مدارا

مدارا در لغت به معنی ملایمت، آرامی، نرمی، رفق و مماشات است. این کلمه از ریشه «دری» یا «درا» مشتق شده است.

«دری» به معنی آگاهی و شناختی است که از راه مقدماتی پنهان و غیر معمول به دست می آید (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۱۲)؛ به همین علت، درباره صید آهو از طریق حيله و مقدمات غیر معلوم گفته می شود: «دریت الطبی» (ابن منظور، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ص ۲۵۵). «درا» نیز در اصل به معنی «دفع کردن» است (ابن فارس، ۱۹۷۹م، ج ۲: ص ۲۷۱).

بنابراین، واژه «مدارا» که به معنی «ملاطف و رفتار نرم» است (ابن منظور، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ص ۲۵۵)، اگر از ریشه «دری» باشد، با معنی اصلی آن در «دریت الطبی» متناسب است؛ گویی آدمی با تحمل طرف مخالف و رفتار ملایم با او، وی را در کمند محبت خود گرفتار می کند، و اگر از «درا» مشتق شده باشد، با این مضمون متناسب است که انسان با رفتار ملایم خود، بدی طرف مخالف را دفع می کند (ابن منظور، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ص ۲۵۵).

بنابراین، در مدارا، مفهوم «پرهیز و احتیاط» پنهان است؛ از این رو، بیشتر درباره مخالفان و دشمنان کاربرد دارد. البته واژه مدارا گاهی در معنایی وسیع به کار می رود و هم شامل مخالفان و هم شامل دوستان می شود؛ مانند: «امرئی ربی بمداراة الناس» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ص ۱۷۹).

۲.۱. معنی مناظره

مناظره در لغت به معنی با هم نظر کردن، فکر کردن در حقیقت و ماهیت چیزی است. در واقع، به مجادله و نزاع با همدیگر و بحث با یکدیگر در حقیقت و ماهیت چیزی، مناظره گویند (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل مناظره). مناظره، واژه‌ای عربی و از ریشه «نظر» است که معنی اصلی آن دیدن با چشم است (ابن منظور، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ص ۱۹۹).

راغب اصفهانی در معنی اصطلاحی مناظره می‌نویسد: «مناظره عبارت است از گفت‌وگو و نکته‌بینی رودرروی طرفین و به‌میان آوردن هر آنچه به آن معتقد هستند» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۸۱۴). هدف از مناظره، رسیدن به حق و حقیقت یک امر است و آموزش و روشن شدن مسائل را به دنبال دارد (شهید ثانی، ۱۳۶۷، ص ۶۳۶).

۳.۱. تربیت اعتقادی

ساحت تربیت اعتقادی، تربیتی است که چارچوب بنیادی و اصول آن براساس دین و آموزه‌های دینی باشد؛ این شکل از تربیت در مقابل تربیت سکولار قرار گرفته و همه ابعاد یک نظام را براساس مبانی معیارهای دینی شامل می‌شود (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، ص ۱۱).

همچنین، این ساحت تربیتی برای تقویت روند دین‌داری و دین‌ورزی متربیان صورت می‌پذیرد؛ به عبارت دیگر، تربیت اعتقادی، فرایند آموزش اعتقادات به متربی و مجموعه اقدامات برای شکل‌دهی به نظام باورها، اقیان فکری و پذیرش قلبی و التزام درونی از سوی مربی است (اعرافی و موسوی، ۱۳۹۲، ص ۴۹).

مناظرات ائمه معصومین علیهم‌السلام، نمونه بارزی از الگوی تربیت اعتقادی به شمار می‌رود، زیرا آنچه در مناظرات از اهمیت زیادی برخوردار است، آموزش عقاید و باورمندسازی مخاطب است.

۴.۱. عصری سازی

عصری سازی به معنی «ساخت متناسب با عصر»، تعبیری نوین یاد و کم بسامد است و در منابع علمی از آن زیاد استفاده نشده است و تنها برخی از معادل های آن نظیر معاصر سازی، نوسازی و به روزرسانی به کار رفته است (مردانی، ۱۴۰۰، ص ۱۱۳). منظور از عصری سازی، ارائه برداشتی روزآمد از افعالی است که در عصر حضور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام از ایشان سر زده و با شرایط جدید، نیازمند بازنگری مطابق با اقتضائات و جریانات عصر جدید می باشند (مردانی، ۱۳۹۸، ص ۱۲). یکی از ابعاد عصری سازی سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام در حوزه اصول حاکم بر سیره ایشان می باشد و یکی از مهم ترین آن ها عصری سازی اصل مداراست (رفیعی، ۱۴۰۱، ص ۸۶).

۵.۱. نسل Z

نسل Z^۱ گروه جمعیتی جانشین نسل Y^۲ یا نسل هزاره^۳ است. سازمان های آماری ایالات متحده آمریکا و مجمع جهانی اقتصاد سال ۱۹۹۷ میلادی (۱۳۷۶ش) را سال آغاز تولد این نسل و سال ۲۰۱۰ میلادی (۱۳۸۹ش) را پایان آن تعریف می کنند. این نسل، به عنوان اولین نسل اجتماعی که از جوانی با دسترسی به اینترنت و فناوری دیجیتال قابل حمل رشد کرده، نسل Z یا «بومی دیجیتال» لقب گرفته است (Twenge, 2023, p. 345-346).

در ایران عمدتاً متولدان دهه هشتاد به نسل Z موسوم اند. بنابر تحقیقات انجام شده در جهان غرب، نسل هزاره، افرادی مذهبی شناخته نمی شوند؛ تنها نیمی از کسانی که بین سال های ۱۹۸۱ تا ۱۹۹۶ متولد شده اند با قطعیت باور دارند خدا وجود دارد و تنها چهار نفر از هر ده نفرشان می گویند که دین در زندگی شان بسیار مهم است و

1. Z Generation
2. Y generation
3. millennium

احساس بیگانگی از دین اصلی دارند؛ اما به هر حال، این نسل به شیوه‌های معنوی مختلف روی می‌آورند (Batchelder, 2020, p. 30).

مهم‌ترین ویژگی‌های اعتقادی نسل Z که تحت تأثیر تحولات اجتماعی، فرهنگی و دیجیتالی جهان قرار گرفته‌اند، عبارت‌اند از:

- تنوع‌پذیری

این نسل به دلیل رشد در دنیای متصل به فناوری‌های نوین و اینترنت، به شدت به تنوع و شمول اهمیت می‌دهند و معمولاً پذیرای تنوع نژادی، فرهنگی، جنسی و مذهبی هستند و برابری و عدالت اجتماعی برایشان بسیار مهم است؛

- آزادی بیان

این نسل عمیقاً به ارزش‌های انسانی متعهدند و دوست دارند به دور از ملاحظات و قوانین محافظه‌کارانه، نظرات خود را بیان کنند؛ به همین دلیل، مطالبه‌گری و انتقادگری از مشکلات و اوضاع نابسامان در موارد مختلف، از جمله خصوصیات این نسل در نظر گرفته می‌شود؛

- مذاکره

یکی دیگر از ویژگی‌های نسل Z ایمان به گفت‌وگو و مذاکره است. آن‌ها باور دارند با استفاده از ملاقات‌های حضوری یا جلسات برخط می‌توان مشکلات مختلف را با صحبت کردن حل کرد؛ از این رو، معتقدند در مسائل اعتقادی همواره باید از فن مذاکره و گفت‌وگو استفاده کرد و به دقت به سخنان طرف مقابل گوش داد؛

- مورد تأیید و اعتماد واقع شدن

افراد این نسل نیاز دارند از سوی اطرافیان مورد تأیید و اعتماد قرار بگیرند. بنابراین در مواجهه با این نسل باید از قدرت تأیید بهره گرفت و در صورتی که این افراد را باور

کنید، توانایی‌ها و قابلیت‌های بی‌نظیر آن‌ها را مشاهده خواهید کرد (اسعسی، ۱۴۰۲، ص ۳۱۲)؛

- معنویت شخصی و آزاداندیشی

بسیاری از افراد این نسل کمتر به تعالیم ادیان الهی وابسته هستند و بیشتر به معنویت شخصی و آزاداندیشی توجه دارند و حتی ممکن است ترجیح دهند اعتقادات خود را با ترکیب عناصر گوناگون بسازند؛

- استفاده از فناوری در ارتباطات دینی

بهره‌گیری از فناوری‌های دیجیتال برای آموزش مفاهیم اعتقادی و معنوی از ویژگی‌های برجسته این نسل به شمار می‌رود؛

- اهمیت‌دادن به اخلاق و معنویت عملی

از دیگر خصوصیات اعتقادی نسل Z این است که به‌جای تمرکز بر آیین‌ها و مراسم سنتی، بیشتر به جنبه‌های عملی و اخلاقی اعتقادات دینی توجه دارند. آن‌ها به دنبال راه‌هایی هستند که بتوانند اعتقادات خود را در زندگی روزمره به کار گیرند و به بهبود جامعه کمک کنند؛

- انتقادگرایی و پرسشگری

نسل Z به‌طور کلی، در مواجهه با مسائل دینی و معنوی پرسشگر و انتقادگر است. آن‌ها دوست دارند پرسند، اطلاعات کسب کنند و به تحلیل و بررسی مباحث پردازند.

این نسل کمتر به پذیرش کورکورانه اعتقادات گرایش دارد و بیشتر به دنبال دلایل و شواهد منطقی برای باورهای خود است؛

- تمایل به عدالت اجتماعی

نسل Z به شدت به مسائل عدالت اجتماعی اهمیت می‌دهد و این موضوعات را با اعتقادات معنوی خود پیوند می‌دهد. آن‌ها اعتقاد دارند دین و معنویت باید به بهبود وضعیت جامعه و مبارزه با نابرابری‌ها کمک کند (Bergler, 2020, p. 75-91; Park et al., 2024, Vo. 6: p. 13).

۲. شاخصه‌ها و حدود رفق و مدارا در مناظرات امام رضا علیه السلام

۱. گشودگی اخلاقی یا سعه صدر

گشودگی اخلاقی یا سعه صدر به معنای داشتن ظرفیت و قدرت فکری و روحی در رویارویی با مشکلات و موقعیت‌های دشوار است (شرفی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۲). بعضی از اصولی که برای سعه صدر مطرح کرده‌اند، عبارت‌اند از: اصل آزادی، اصل عقلانیت مبتنی بر شواهد، اصل بی‌طرفی و اصل پذیرش (شرفی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۴). یکی از خصوصیات مهمی که برای هدایت جامعه و پاسخ به شبهات با توجه به نیازها و مقتضیات روز لازم است، داشتن سعه صدر است؛ برای نمونه، رأس الجالوت در مناظره با امام رضا علیه السلام گفت: «هیچ دلیلی را از تو نمی‌پذیرم، مگر اینکه در تورات یا انجیل یا زبور داوود و یا صحف ابراهیم و موسی باشد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۴۷).

در اینجا با آنکه خصم، عرصه را بر امام تنگ کرد، حضرت پیشنهاد وی را با سعه صدر و آرامش پذیرفت و فرمود: «دلیلی از من نپذیر، مگر آنچه از تورات که بر زبان موسی بن عمران و آنچه از انجیل که بر زبان عیسی بن مریم و آنچه از زبور که بر زبان داوود آمده است» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۴۷).

این بیان امام علیه السلام نشان می‌دهد وقتی هدف هدایت افراد باشد، پذیرش شروط عقلانی طرف مقابل و آزادی‌دادن به او در بیان شروط، از مسائل مهمی است که در ساحت تربیت اعتقادی باید مدنظر قرار گیرد.

۲.۲. میدان دادن به دیگران برای طرح سؤالات و ایجاد حس امنیت پرسشگری

به طور کلی، دین مبین اسلام در آیات قرآن کریم، مردم را به پرسشگری از دانایان تشویق کرده، می‌فرماید: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نحل، ۴۳). میدان دادن به دیگران برای طرح سؤالات اعتقادی و ایجاد حس امنیت برای پرسشگران، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های مدارا در مناظره و بحث با مخالفان است؛ به عبارتی، چون هدف اصلی، هدایت جامعه به سمت اهداف الهی است، ایجاد فضای سالم برای بحث دربارهٔ شبهات اعتقادی از سوی افراد خبره و متخصص در پاسخ‌گویی به شبهات، ضروری به نظر می‌رسد.

نکته قابل توجه در مناظرات امام رضا علیه السلام این است که امام علیه السلام منتظر پرسیدن مخالفان نماند و خود، ایشان را به پرسشگری دعوت کرد تا با آسودگی خاطر به طرح سؤالات اعتقادی خود پردازند؛ برای نمونه، امام علیه السلام به رأس الجالوت، پیشوای بزرگ یهودیان، فرمود: «تو می‌پرسی یا من پرسم؟» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۴۷) یا در مناظره با بزرگ‌هیریدان، هنگامی که او از ادامهٔ بحث بازماند، امام علیه السلام به حاضران رو کرد و فرمود: «آیا در میان شما کسی هست که با اسلام مخالف باشد؟ اگر تمایل دارد، بدون اضطراب و نگرانی سؤالاتش را مطرح کند» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۰). همچنین، امام در پاسخ به عمران صابی که عرض کرد: «به خدا سوگند، من چیزی جز این نمی‌خواهم که واقعیت را برای من اثبات کنی تا به دامنش چنگ بزنم و از آن صرف‌نظر نخواهم کرد»، فرمود: «هرچه می‌خواهی، پرس» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۰).

عمران صابی، بعد از اینکه امام علیه السلام اعلان کرد هرکس هر پرسشی دارد پرسد، برخاست و گفت: «ای عالم مردم، اگر شما مردم را به پرسشگری دعوت نکرده بودی، من اقدام به پرسش نمی‌کردم» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۱) و این، تأثیر میدان دادن به افراد و آزادی بیان در طرح سؤالات و امنیت پرسشگری را نشان می‌دهد.

این رفتار امام علیه‌السلام باید مورد توجه فعالان عرصه تربیت اعتقادی قرار گیرد و مخاطبان خود را به طرح سؤالات اعتقادی دعوت کنند. البته لازمه تحقق مدارا در این موضوع این است که شخص مداراکننده از توان پاسخ‌گویی خود به سؤالات و غلبه بر خصم از جمیع وجوه مطمئن باشد و در این صورت، طرف مقابل را برای طرح سؤالات آزاد بگذارد.

نکته مهم دیگر در پاسخ‌گویی به سؤالات از جانب امام رضا علیه‌السلام، پرسش از طرف مقابل برای اطمینان از فهم موضوع و درک کامل پاسخ‌هاست. عمران صابی سؤالات متعدد و پیوسته‌ای از امام می‌پرسید و امام علیه‌السلام با آرامش به سؤالات وی پاسخ می‌دادند و در نهایت، از او پرسیدند: «ای عمران، آیا مطلب را خوب درک کردی؟» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۷).

بنابراین، هنگام پاسخ‌گویی به شبهات اعتقادی، باید اطمینان حاصل شود که پاسخ سؤالات به گونه‌ای بوده که طرف مقابل آن‌ها را درک کرده باشد و پرسش دیگری برای وی به وجود نیامده باشد و این در نتیجه میدان‌دادن به طرف مقابل برای طرح سؤالات مکرر و ایجاد امنیت پرسشگری به دست می‌آید؛ نه آنکه مترقی بر اثر ملاحظاتی از طرح سؤالات دیگر منصرف شود و پاسخ سؤال اصلی خود را نیز درک نکنند.

۳.۲. رعایت اصول اخلاقی و انصاف

امام علیه‌السلام در مناظرات بر این نکته تأکید دارد که سؤالات را مطرح کنید، اما اعتدال در بحث را رعایت کنید و از کلمات ناموزون و انحراف از اصول انصاف پرهیزید (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۱).

امام رضا علیه‌السلام در مناظرات خود همواره جانب انصاف را رعایت می‌کرد؛ به گونه‌ای که با استناد به آنچه مورد قبول طرف مقابل بود، در صدد اثبات مدعای خود برمی‌آمد. در یکی از این مناظرات، جاثلیق برای پذیرش سخن حضرت به

ایشان گفت: «دو شاهد از غیر اهل مذهب خود بر نبوت محمد اقامه کن، از کسانی که نصاری آن‌ها را انکار نمی‌کنند و از ما نیز بخواه که دو شاهد بر این معنی از غیر اهل مذهب خود بیاوریم».

امام رضا علیه السلام به او فرمود: «هم‌اکنون انصاف را رعایت کردی ای نصرانی، آیا کسی را که عادل باشد و نزد مسیح عیسی بن مریم مقدم باشد، می‌پذیری؟». جاثلیق گفت: «این مرد عادل کیست؟ نامش را ببر». علی بن موسی گفت: «درباره یوحنا دیلمی چه می‌گویی؟». جاثلیق گفت: «به‌به! محبوب‌ترین فرد نزد مسیح را بیان کردی!». سپس امام به مردم مسلمانی که در آن مجلس حضور داشتند، رو کرد و در بخشی از سخنانش چنین فرمود: «ای مردم، آیا کسی که با مخالفانش به آیین و کتاب شریعت خود آن‌ها احتجاج و استدلال کند، از همه باانصاف‌تر نیست؟». عرض کردند: «چنین است». فرمود: «بدانید امام بعد از محمد صلی الله علیه و آله تنها کسی است که برنامه‌های او را تداوم بخشد و مقام امامت تنها برای کسی زینده است که با تمام امت‌ها و پیروان مذاهب مختلف با کتاب خود آن‌ها گفت‌وگو کند. مسیحیان را با انجیل، یهودیان را با تورات و مسلمانان را با قرآن قانع سازد و عالم به جمیع لغت باشد و با هر قومی با زبان خودشان سخن گوید و علاوه بر همه این‌ها، باتقوا و پاک از هر عیب و نقصی باشد. همچنین، عدالت‌پیشه، باانصاف، حکیم، مهربان، باگذشت، پرمحبت، راست‌گو، مشفق، نیکوکار، امین، درست‌کار و مدبر باشد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۴۴).

امام رضا علیه السلام با رعایت انصاف و عدالت در بحث، به مخاطب خود نشان داد که جانشین برحق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دارای چه خصوصیتی باید باشد و در واقع، با طرح سؤال درباره باانصاف‌ترین افراد، از مردم به‌طور ضمنی خواست انصاف به خرج داده و بر امامت ایشان اقرار کنند.

مطلب دیگری که در راستای رفق و مدارا از این نمونه به دست می‌آید این است که کلام مربی باید در حد فهم شنونده باشد. امام علیه السلام از این مطلب سخن می‌گویند

که من با زبان خود شما و از منابع مورد قبول شما دلیل می‌آورم. نکته‌ای که در تربیت اعتقادی باید مدنظر قرار گیرد این است که مربی باید سن، خصوصیات و شرایط متربی را در نظر بگیرد و دلایل او به گونه‌ای باشد که از جانب متربی قابلیت پذیرش و فهم را داشته باشد و فراتر از حدّ درک و فهم او نباشد.

در نمونه‌ای دیگر، محمدبن عبدالله خراسانی، خادم حضرت علیه‌السلام می‌گوید: مردی از زناده بر امام رضا علیه‌السلام وارد شد؛ درحالی که گروهی نزد حضرت بودند. امام علیه‌السلام رو به او کرد و فرمود: «اگر فرضاً نظریه شما [درباره مبدأ و معاد] صحیح باشد و حال آنکه چنین نیست، آیا قبول داری که در نهایت، ما و شما یکسان هستیم و نمازها و روزه‌ها و زکات‌های ما و اعتراف ما به مبدأ و معاد، برای ما زیانی ندارد؟» زندیق که پاسخی نداشت، سکوت اختیار کرد.

امام علیه‌السلام ادامه داد و فرمود: «اگر نظریه ما [درباره مبدأ و معاد] صحیح باشد، در حالی که چنین است، آیا قبول داری که شما هلاک شده‌اید و ما نجات یافته‌ایم؟» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۲۰).

بدین ترتیب، حضرت وی را متقاعد کرد که از مرز انصاف خارج نشود و تنها درصدد غلبه بر طرف مقابل نباشد.

۴.۲. تفقد و رفتار محبت‌آمیز

نمونه دیگر تجلی اخلاق‌گرایی در مناظرات امام رضا علیه‌السلام، روحیه تفقد و رفتار محبت‌آمیز ایشان است. این رفتار حضرت نه تنها در میدان مناظره که حتی بعد از اتمام مناظره نیز ادامه داشت؛ امام علیه‌السلام بعد از مناظره با عمران صابی، یکی از خادمان را صدا زد و فرمود: «به سراغ عمران صابی برو و او را نزد من آور». خادم گفت: «فدایت شوم، محل او را می‌دانم کجاست. او هم اکنون میهمان یکی از شیعیان است».

فرمود: «اشکالی ندارد. او را سوار کن و نزد من بیاور». هنگامی که عمران آمد، امام به او خوش آمد گفت و لباس فاخر و مرکبی به او هدیه داد و ده هزار درهم نیز به عنوان جایزه به او مرحمت فرمود. سپس دستور داد، شام را حاضر کردند. خادم را سمت راست و عمران را سمت چپ خود نشانند تا شام پایان یافت. آن گاه به عمران رو کرد و فرمود: «فردا نزد ما بیا. می خواهیم غذای مدینه برای تو تهیه کنیم» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۹). بدین ترتیب، حضرت او را مورد تفقد خاص خود قرار داد.

در واقع، رفتار امام رضا علیه السلام نمونه بارز تجلی رأفت و رحمت الهی در دین اسلام به شمار می آید.

همان گونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در قرآن به عنوان رحمت بر جهانیان معرفی شده است و قرآن کریم در این باره می فرماید: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ (آل عمران، ۱۵۹)، سیره تربیتی امام رضا علیه السلام نیز در ساحت تربیت اعتقادی، نمونه بارزی از رفتار محبت آمیز با دیگران است.

۵.۲. پایبندی عملی به باورها و اعتقادات

نکته مهمی که از مناظرات امام رضا علیه السلام به دست می آید این است که اگرچه رفق و مدارا در تربیت اعتقادی، امری لازم و ضروری به نظر می رسد، هیچ گاه به معنی فراموش کردن اصول و باورها نیست.

رفق و مدارا همواره در تربیت اعتقادی باید همراه با جدیت و قاطعیت در اصول و ضوابط باشد تا متربی دریابد در کنار انعطاف در رفتار با فرد متربی و رعایت اصول مدارای اخلاقی، باورهای دینی با قاطعیت دنبال می شود و دست کشیدن و کنار گذاردن باورها و اعتقادات هرگز نباید رخ بدهد.

برای نمونه، امام علیه‌السلام در پاسخ به سؤال جاثلیق درباره نبوت عیسی علیه‌السلام و کتاب ایشان و اینکه آیا چیزی از این دو را انکار می‌کنی؟ فرمودند: «من به نبوت عیسی علیه‌السلام و کتابش و آنچه را به امتش بشارت داده و حواریون به آن اقرار کرده‌اند، اعتراف می‌کنم و به نبوت عیسی علیه‌السلام که به نبوت حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله کرده‌اند، اعتراف می‌کنم و آنچه را به آن بشارت نداده است، کافرم!» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۴۱).

در نمونه‌ای دیگر، در مناظره امام علیه‌السلام با علی بن محمد جهم درباره عصمت انبیا، حضرت در برابر برخی جملات وی که عصمت انبیا را خدشه‌دار می‌ساخت، با لحن محکمی فرمودند: «انا لله و انا الیه راجعون؛ وای بر تو! گناهان زشت را به پیامبران الهی نسبت مده و کتاب خدا را به رأی خود تفسیر منما که خداوند فرمود: تأویل (و تفسیر) آن را جز خدا و راسخان در علم نمی‌دانند» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۷۱-۱۷۲). امام با این عبارات نشان دادند در اصول اعتقادی، ذره‌ای مسامحه روا نمی‌دارند.

نکته مهم دیگر در مناظرات امام رضا علیه‌السلام تطابق گفتار و رفتار ایشان است که درس عملی به حاضران در جلسه می‌دهد و بهترین الگو برای تربیت اعتقادی به شمار می‌رود؛ برای نمونه، در تشریح مناظرات حضرت نوشته‌اند: چیزی نگذشت که وقت نماز فرا رسید. امام علیه‌السلام رو به مأمون کرد و فرمود: «وقت نماز فرا رسیده است و باید به ادای فریضه پردازیم».

عمران صابی که از سخنان امام متأثر شده بود، عرض کرد: «مولای من، جواب مرا قطع مکن که قلبم نرم و آماده پذیرش شده است». امام علیه‌السلام فرمود: «عجله مکن، نماز می‌خوانیم و باز می‌گردیم».

امام علیه‌السلام وارد اندرون شدند و نماز را به جا آوردند. بعد از ادای نماز، امام علیه‌السلام به مجلس بازگشت و عمران را صدا زد و فرمود: «سؤالات را ادامه بده» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ص ۱۵۳).

۳. عصری‌سازی شاخصه‌های مدارا در سیره تربیتی اعتقادی امام رضا علیه السلام

برای عصری‌سازی تربیت اعتقادی برای نسل امروز باید با توجه به خصوصیات نسل جدید و شاخصه‌های مدارا در مناظرات امام رضا علیه السلام، الگویی برای شاخصه‌های مدارا در عصر جدید براساس سیره تربیتی امام رضا علیه السلام به دست آورد. مهم‌ترین این موارد عبارت‌اند از:

۳.۱. بیان آزادانه عقاید و احساسات شخصی و تمایل به گفت‌وگو

یکی از خصوصیات مهم نسل Z، اظهارنظرها و ابراز احساسات شخصی به صورت آزاد و رهاست. از طرفی، شبکه‌های اجتماعی نیز زمینه این آزادی بیان را بیشتر فراهم می‌آورند.

این نسل که ایشان را بومیان دیجیتال نیز می‌نامند، اعتقاد جدی به گفت‌وگو و مذاکره برای بهبود وضعیت دارند و بنابراین، فرصتی طلایی برای تبیین عقاید در اختیار مربیان قرار دارد؛ زیرا از یک سو، نسل جوان بدون واگرمه و شفاف عقاید خود را بیان می‌کند و از سوی دیگر، تمایل دارد طرف مقابل به ابهامات و شبهات وی پاسخ دهد.

این درحالی است که نظام حاکم بر نظام آموزش و پرورش و تربیت مذهبی کودکان، بیش از آنکه به خصوصیات این نسل دقت داشته باشد، با همان شیوه سنتی معلم‌محور و سخنرانی به آموزش‌های خود می‌پردازد و از بهره‌گیری از روش‌های تدریس نوین و ابزار دیجیتال برای آموزش مفاهیم مختلف غافل مانده است.

حتی در دوره شیوع کرونا نیز استفاده از ابزار دیجیتال به خوبی انجام نشد؛ مثلاً مواردی نظیر گیمیفیکیشن در نرم‌افزار شاد^۱ هیچ جایگاهی نداشت (رضاداد، صالحی و موسوی، ۱۴۰۰، ص ۳۲) و بهره‌گیری از فضای مجازی برای تدریس،

۱. شبکه آموزش دانش آموزی

با همان سبک سنتی معلم محور اجرا می‌شد و در عمل، هیچ تعاملی میان مربی و متربی برقرار نمی‌شد و زمینه‌ای برای بیان آزادانه عقاید و احساسات دانش‌آموز به وجود نمی‌آمد.

در حالی که فرصت‌های آموزش در دوره شیوع کرونا با توجه به هم‌سوبودن ویژگی‌های این نسل با ابزار آموزش مجازی، فرصتی بی‌بدیل بود که مع‌الاسف از آن بهره کافی برده نشد؛ چه بسا متربی در همان فضای آموزش مجازی، به‌جای بیان آزادانه عقاید خود در کلاس درس، به‌دلیل بی‌توجهی معلم به احساسات و علایق دانش‌آموز، به اظهار نظر و لایک و فالو کردن صفحات در فضاهایی دیگر بود که برای دیدگاه وی ارزش قائل بودند و نظر وی در بین هم‌سالانش و کسانی که توانسته بودند خود را با خصوصیات این نسل هماهنگ سازند، دیده می‌شد.

افزون‌بر این، باید توجه داشت یکی از ویژگی‌های مثبت تربیت در فضاهای مجازی این است که میدان تربیت به وسعت تمامی کشورهاست و با بهره‌گیری از ابزار فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌توان شکل دیگری به مناظرات بخشید.

تالارهای گفت‌وگو، اتاق گفت‌وگو، یادداشت درباره مطالب منتشر شده و تأسیس وبگاه‌ها و نرم‌افزارهایی که مریبان متبحر بتوانند به‌صورت برخط و در قالب گفت‌وگو، پاسخ‌گوی سؤالات طرف مقابل باشند، نمونه‌هایی از عصری‌سازی مناظره به شمار می‌رود که در عین حال، شاخص‌های مدارا نیز در آن به‌صورت عصری و مطابق با ذائقه نسل جدید درآمده است.

البته باید توجه داشت استفاده نادرست از فناوری و فضای مجازی، آسیب‌های جدی در مسیر دین‌داری ایجاد می‌کند و راهنمایی و نظارت اولیا و مریبان نقش بسیار مهمی در این عرصه تربیت دینی دارد (Purba & Retno, 2023, p. 18-21).

۲.۳. محترم شمردن عقاید و حقوق دیگران

یکی از موانع مهم بر سر راه تربیت، شکاف نسلی است و محدوده تحلیل و بررسی آن شامل اختلاف‌های روانی، اجتماعی و فرهنگی از یک طرف و تفاوت در بینش و آگاهی، اعتقادات، پندارها، انتظارات، جهت‌گیری‌های ارزشی و الگوهای رفتاری میان دو یا چند نسل از طرف دیگر است که سبب می‌شود پدیده تلخ اجتماعی شکاف ارزشی درون خانواده و بین نسل‌ها اتفاق افتد (مینقی اقدم و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۲۹).

این درحالی است که جوانان تمایل دارند عقاید و حقوقشان محترم شمرده شود. آن‌ها نه فقط با هم‌کیشان خود که با سایر اقوام و پیروان ادیان دیگر، مهربان هستند و باور دارند باید حقوق آن‌ها محترم شمرده شود. این همان ویژگی برجسته‌ای است که امام‌رضا علیه السلام مورد توجه ایشان بود و در تمامی مناظرات ایشان به چشم می‌خورد؛ به گونه‌ای که هرگز به عقاید طرف مقابل اهانت نمی‌شود.

باید توجه داشت که در مواجهه با نسل جدید چنانچه بخواهیم در حوزه ترویج عقاید گام برداریم، نخست طرف مقابل باید احساس کند به مقدساتش هجمه و اهانت نمی‌شود. آن‌گاه می‌توان با دلایل محکم و با استعانت از آنچه مورد پذیرش طرفین است، به تربیت اعتقادی پرداخت.

همچنین، آموزش والدین به منظور افزایش توانایی ایجاد ارتباط با فرزندان، به‌ویژه در مواجهه با تفاوت‌های دیدگاهی نسل‌ها، گام بسیار مهمی در جلوگیری از ظهور بسیاری از انحرافات است (مینقی اقدم و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۵۲).

۳.۳. مورد اعتماد واقع شدن و تعهد به اصول اخلاقی

مورد اعتماد واقع شدن و تعهد به اصول اخلاقی از موارد مهم دیگری است که این نسل به آن بها می‌دهد. می‌توان گفت نسل Z سلطه‌پذیر نیست و نوع رفتار و گفت‌وگو و نیز اعتماد متقابل برای وی از اهمیت زیادی برخوردار است.

بنابراین، مواردی نظیر مچ‌گیری و تجسس در موبایل سبب می‌گردد فضای اعتماد از بین برود و مسئلهٔ مقابله با او مطرح شود.

البته این بدین مفهوم نیست که کنترل فرزند کنار گذاشته شود، بلکه به این معنی است که به فرزند خود اطمینان بدهید در مقابل او نیستید و می‌توانید با وضع قوانینی او را متقاعد سازید که هر دو طرف به قوانین اخلاقی پایبند باشید و به صورت غیرمستقیم، بر او نظارت کامل داشته باشید (اناری و اناری، ۱۴۰۰، ص ۲۱۷).

آنچه از شاخصه‌های مدارا در مناظرات امام رضا (علیه‌السلام) نیز به دست می‌آید، به وضوح بر تعهد به اصول اخلاقی و اعتماد به شروط طرف مقابل تأکید دارد. چنانچه قصد گفتمان اعتقادی با این نسل وجود دارد، نخست باید مورد اعتماد قرار گیرند تا زمینه‌های فردگرایی و خودمحوری کاهش یابد و آن‌گاه با در نظر گرفتن اصول اخلاقی به گفت‌وگو و مناظره با آنان پرداخت.

در این میان باید توجه داشت مهم‌ترین آسیب عصری‌سازی مدارا، کوتاه آمدن از افکار و عقاید صحیح است. چه بسا مریانی که در راستای تربیت متربی، از اصول حقهٔ خویش به خاطر جذب نسل جوان، کوتاه آمده و به مرور زمان، اصول ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و حتی اخلاقی را به ورطهٔ فراموشی سپرده‌اند. در حالی که ثبات عقیده و تطابق گفتار و عمل از مسائلی است که نزد هر نسلی پذیرفته است و حتی دربارهٔ نسل جوان نیز یکی از معیارهای اعتماد به مرییان تلقی می‌شود.

بنابراین، اینکه در امر تربیت در جامعهٔ اسلامی به بهانهٔ جذب جوانان، به مقتضیات روز نظیر موسیقی و بی‌حجابی اعتبار بخشیده می‌شود، صحیح نیست؛ با توجه به سیرهٔ امام رضا (علیه‌السلام) درمی‌یابیم اگر ما در راه هدایت کسی از مواضع حقهٔ خود منصرف شویم، حتی اگر دل او کاملاً نرم شده باشد، ایمان آوردنش نصیب معنوی نخواهد داشت.

نتیجه‌گیری

با عنایت به اینکه سیره اهل بیت علیهم‌السلام در همه دوران‌ها قابلیت الگوبرداری دارد، باید با عصری‌سازی رفتارهای فرازمانی و فرامکانی ایشان، زمینه بهره‌گیری هرچه بیشتر از معارف ناب اسلامی را فراهم ساخت.

با توجه به آنچه درباره اصل تربیتی مدارا در مناظرات امام رضا علیه‌السلام گفته شد، می‌توان گفت کسی که در اصول تربیتی خود از مدارا بهره می‌گیرد، از دیدگاه شناختی، انسانی سازگار است. او توانایی و قدرت پردازش صحیح اطلاعات را داراست و چون قادر به چنین کاری است، یک نظام ارزشی واقع‌بینانه برای خود تنظیم می‌کند تا تحت تأثیر نوسانات روانی دردناک و اختلاف با دیگران، دچار آسیب نشود.

این روند به او کمک می‌کند به احساس بهتری دست یابد. بنابراین، منظور از سازگاری، انطباق متوالی با تغییرات و ایجاد ارتباط بین خود و محیط است؛ به نحوی که فرد، ضمن در نظر گرفتن حقایق خارجی، حداکثر خودسازی و تأمین رفاه اجتماعی را امکان‌پذیر سازد؛ بدین ترتیب، سازگاری به معنی هم‌رنگ شدن با جماعت نیست. سازگاری یعنی شناخت این حقیقت که هر کس باید هدف‌های خود را با توجه به چارچوب‌های فرهنگی و اجتماعی تعقیب کند.

امام رضا علیه‌السلام در مناظرات خود نشان داد پابندی به اصول اعتقادات و مناسک و برخورداری از توان علمی در مباحثات علمی، جزء لاینفک تربیت اعتقادی است؛ اما در عین حال، مدارا و سازگاری برای تثبیت تربیت اعتقادی لازم و ضروری است تا نتیجه مورد نظر در ساحت تربیت اعتقادی و عبادی به دست آید.

مهم‌ترین شاخصه‌های عصری‌سازی مناظرات اعتقادی امام رضا علیه‌السلام با توجه به ویژگی‌های نسل Z عبارت‌اند از: بیان آزادانه عقاید و احساسات شخصی و تمایل به گفت‌وگو، محترم شمردن عقاید و حقوق دیگران، مورد اعتماد واقع شدن و تعهد به اصول اخلاقی.

بنابراین، بر مریبان لازم است سازگاری با متریبان را افزایش دهند و در عین پاسخ‌گویی دقیق به شبهات و مسائل اعتقادی و پایبندی به ضرورت‌های دین، از عصری‌سازی اصل رفق و مدارا غفلت نورزند تا شکاف نسلی کم‌رنگ‌تر شود و زمینه جذب هرچه بیشتر متریبان به معارف والای اسلامی فراهم گردد.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۴ق)، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۳. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۹۷۹م)، *معجم مقاییس اللغة*، بیروت: دارالفکر.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۳۷۵)، *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.
۵. اسعسی، مجید (۱۴۰۲)، «نسل ضد (Z) چگونه می‌اندیشد؟»، *تحقیقات راهبردی در تعلیم و آموزش و پرورش*، دوره ۱، ش ۷، ص ۳۱۱-۳۲۱.
۶. اعرافی، علیرضا و سیدنقی موسوی (۱۳۹۲)، «تربیت اعتقادی فرزندان از منظر فقه»، *فقه*، س ۲۰، ش ۲ (پیاپی ۷۶)، ص ۴۸-۷۰.
۷. اناری، آسیه و رضوان اناری (۱۴۰۰)، *راهنمای جامع فرزندپروری در دوران نوجوانی*، تهران: یاسما.
۸. پیشوایی، مهدی (۱۳۷۵)، *سیره پیشوایان*، قم: مؤسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام.
۹. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه*، تهران: مؤسسه دهخدا.
۱۰. راغب اصفهانی، احمد بن حسین (۱۴۱۲ق)، *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت: دارالقلم.
۱۱. رضاداد، علیّه، منیره صالحی و مهسا موسوی (۱۴۰۰)، «تحلیل محتوای انواع بازی و بازی‌وارسازی (گیمیفیکیشن) در کتاب‌های درسی قرآن و دینی دوره ابتدایی و محتوای رسمی این دروس در اپلیکیشن شاد»، *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، دوره ۶، ش ۳، ص ۷-۳۶.
۱۲. رفیعی، ناصر (۱۴۰۱)، «عصری‌سازی سیره و سبک زندگی معصومان علیهم السلام»، *دین و سیاست فرهنگی*، دوره ۹، ش ۲، ص ۶۹-۹۴.

۱۳. شرفی، محمدرضا (۱۳۸۷)، «گشودگی اخلاقی در منظر تربیت اسلامی»، *اندیشه‌های نوین تربیتی*، دوره ۴، ش ۱، ص ۱۳۱-۱۵۴.
۱۴. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰)، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۵. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۶۷)، *آداب تعلیم و تعلم در اسلام*، ترجمه سید محمدباقر حجتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۶. طبرسی، احمد بن علی (۱۹۶۶م)، *الاحتجاج*، نجف: دار النعمان.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۸. مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۱)، *بحار الانوار*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۹. مردانی، مهدی (۱۳۹۸)، «عصری‌سازی افعال پیامبر ﷺ: روش و نمونه»، *سیره پژوهی اهل بیت علیهم‌السلام*، دوره ۵، ش ۹، ص ۱۱-۲۸.
۲۰. مردانی، مهدی (۱۴۰۰)، «فرایند عصری‌سازی افعال پیامبر ﷺ»، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، س ۱۲، ش ۴۵، ص ۱۰۹-۱۳۰.
۲۱. مینقی اقدم، زینب، خلیل میرزایی، خدیجه سفیری و عالیه شکرپیگی (۱۴۰۱)، «رابطه شکاف نسلی با آسیب‌های اجتماعی در نوجوانان شهر تهران»، *رفاه اجتماعی*، دوره ۲۲، ش ۸۵، ص ۱۲۳-۱۵۸.
22. Batchelder, Colleen. (2020). *Exvangelical: Why Millennials and Generation Z are Leaving the Constraints of White Evangelicalism*. George Fox University. Portland.
23. Bergler, T. E. (2020). "Generation Z and Spiritual Maturity". *Christian Education Journal*, 17(1), p.75-91.
24. Park, S. Y., Do, B., Yourell, J., Hermer, J. & Huberty J. (2024). "Digital Methods for the Spiritual and Mental Health of

Generation Z: Scoping Review”. *Interact J Med Res*, 6; 13: e48929.

25. Purba, N., & Retno, P. (2023). “The Role of Parents in Christian Religious Education in the Family towards Shaping the Character of Generation Z Children in Facing the industry 5.0 Era”. *Journal Didaskalia*, 6 (1), p. 11- 22.

26. Twenge, Jean M. (2023). *Generations: The Real Differences Between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents—and What They Mean for America's Future*, New York, Atria Book.

References

۱. *The Holy Quran*.
۲. Anari, Asiyeh & Anari, Rezvan (۲۰۲۱). *Complete Guide To Parenting A Teenager*, Tehran: Yasma.
۳. Arafī, Alireza & Musavi, seyed Naghi (۲۰۱۳). "Religious upbringing of children from the point of view of jurisprudence", *Fiqh*, 20 (۷۶), p. ۴۸-۷۰.
۴. Asaasi, Majid (۲۰۲۴). "How does Z generation think?". *Journal of strategic research in education*, Vol. ۱, No. ۷, p. ۳۱۱-۳۲۱.
۵. Batchelder, Colleen. (۲۰۲۰). *Exvangelical: Why Millennials and Generation Z are Leaving the Constraints of White Evangelicalism*. George Fox University. Portland.
۶. Bergler, T. E. (۲۰۲۰). "Generation Z and Spiritual Maturity". *Christian Education Journal*, 17 (۱), p. ۷۰-۹۱.
۷. Dehkhoda, Ali Akbar (۱۹۹۸). *Dictionary*. Tehran: Tehran University Press.
۸. Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali (۱۹۸۳). *Oyoun Akhbar al-Reza (AS)*. Beirut: al-A'jami Foundation for Press.
۹. Ibn Faris, Ahmad (۱۹۷۹). *Mojam Maghaees al- Loghat*. Beirut: Dar al-Fikr.
۱۰. Ibn Manzur, Muhamad ibn Mukram (۱۹۹۶). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar Sadir.
۱۱. Koleini, Muhammad bin Yaqub (۱۹۸۶). *al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiya.
۱۲. Majlisi, Mohammad Baqir (۱۹۹۲). *Bihar al-Anwar*. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
۱۳. Mardani (Golestani), M. (۲۰۱۹). "Modernizing the Holy Prophet's Deeds: The Methods and Instances". *Conduct Studies of Ahl al-Bayt*, 5(۹), p. ۱۱-۲۸.
۱۴. Mardani (Golestani), M. (۲۰۲۱). "The Process of Contemporising the Actions of the Holy Prophet". *The History of Islamic Culture and Civilization Quarterly Journal of Research*, ۱۲ (۴۵), p. ۱۰۹-۱۳۰.
۱۵. Meynaghiaghdam, Z., mirzaei, K., safiri, K. & shekarbeigi, A. (۲۰۲۲). "The Relationship between Generation Gap and Social Harms among Teenagers in Tehran". *social welfare*, 22(۸۵), p. ۱۲۳-۱۵۶.
۱۶. Park S. Y., Do, B., Yourell, J., Hermer, J., Huberty, J. (۲۰۲۴). "Digital Methods for the Spiritual and Mental Health of Generation Z: Scoping Review". *Interact J Med Res*. ۶; ۱۳: e۴۸۹۲۹.
۱۷. Pishwai, Mehdi (۱۹۹۶). *The way of leaders*. Qom: Educational and Research Institute of Imam Sadiq (AS).
۱۸. Purba, N., & Retno, P. (۲۰۲۳). "The Role of Parents in Christian Religious Education in the Family towards Shaping the Character of Generation Z Children in Facing the industry ۴.۰ Era". *Journal Didaskalia*, ۶ (۱), p. ۱۱- ۲۲.
۱۹. Rafiee, Naser (۲۰۲۴). "Modernization of the way of life of innocents". *Religion and Cultural Policy Journal*, ۲ (۱۹), p. ۶۹- ۹۴.
۲۰. Raghīb Esfihani (۱۹۹۱). *al-Mofradat fi Qarib al-Qur'an*, Beirut: Dar al-Qalam.
۲۱. Rezađad, Aliyyeh, Salehi, Monireh & Musavi, Mahsa (۲۰۲۱). "Analyzing the Content of the Amozesh Qur'an (Qur'an Teaching) and Hadiye Asemani Textbooks, and the Content on the SHAD (software) for Game and Gamification". *The journal of Applied Issues in Islamic Education*. ۶(۳), p. ۷-۳۶.
۲۲. Shahid Sani, Zain al-Din Bin Ali (۱۹۸۸). *Ethical Teaching and Learning in Islam*. translated by Seyyed Mohammad Baqer Hojjati. Tehran: Farhang Islamic Publishing House.

۲۳. Sharafee, Mohammad Reza (۲۰۰۸). "Moral openness from an Islamic educational perspective". *Journal of New thoughts on Education*, ۴ (۱), p. ۱۳۱-۱۰۴.
۲۴. Tabarsi, Ahmad bin Ali (۱۹۶۶). *al-Ihtijaj*, Najaf: Dar al-Nu'man.
۲۵. The Fundamental Reform Document of Education in the Islamic Republic of Iran (۲۰۱۱), *Supreme Council for Cultural Revolution*, Tehran: Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution.
۲۶. Twenge, Jean M. (۲۰۲۳). *Generations: The Real Differences Between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents—and What They Mean for America's Future*, New York, Atria Book.